

FRANCISZEK KAMPKA

Instytut Nauk Socjologicznych i Pedagogiki SGGW

<https://orcid.org/0000-0002-4564-514X>

Braterstwo i przyjaźń społeczna wymiarem ekumenicznej kultury spotkania

Fraternity and social friendship as a dimension of an ecumenical culture of encounter

Abstract

The author analyses Pope Francis' encyclical *Fratelli tutti* and shows how the ideas of fraternity and social friendship are close to an ecumenical attitude. The papal description of the contemporary crisis is consistent with sociological analyses: the experience of loneliness and uncertainty in social relations, the domination of the economic dimension of globalization and the transformation of social communication – these are the features of the current system, whose dysfunctionality was revealed by the Covid-19 pandemic. The implementation of the new idea proposed by Francis – the development of fraternity and social friendship – will be possible, among other things, by building a culture of encounter and the courage of dialogue that is practiced in the ecumenical movement.

Keywords: *Fratelli tutti*, ecumenism, fraternity, social friendship.

Abstrakt

Autor analizuje encyklikę *Fratelli tutti* papieża Franciszka i pokazuje, jak idee braterstwa i przyjaźni społecznej bliskie są postawie ekumenicznej. Papieski opis współczesnego kryzysu jest zgodny z analizami socjologicznymi: doświadczenie samotności i niepewności w relacjach społecznych, dominacja ekonomicznego wymiaru globalizacji i przemiany komunikacji społecznej – to cechy obecnego systemu, których dysfunkcyjność ujawniła pandemia Covid-19. Realizacja nowej idei proponowanej przez Franciszka – rozwijania braterstwa i przyjaźni społecznej – będzie możliwa między innymi dzięki budowaniu kultury spotkania i odwagi dialogu, jakie praktykowane są w ruchu ekumenicznym.

Słowa kluczowe: *Fratelli tutti*, ekumenizm, braterstwo, przyjaźń społeczna.

Rozważania na temat wizji przyjaźni społecznej i braterstwa, którą przedstawia Franciszek w swojej encyklice *Fratelli tutti*, chciałbym rozpocząć od przywołania obrazu namiotu – metafory, która wielokrotnie pojawia się w naszej

kulturze, symbolizując spotkanie, gościnność, kondycję człowieka i jego relację z Bogiem¹. Symbolika namiotu jako schronienia w czasie wędrówki doskonale współgra także z obrazem współczesnego świata², którego podstawami zachwiała pandemia koronawirusa. Niepewność, cierpienie i samotność to odczucia, które są dziś udziałem milionów ludzi. Papież przedstawia diagnozę obecnej sytuacji, krytykując obsesję zysku, egoizm wobec innych i obojętność wobec środowiska. Przede wszystkim jednak proponuje wizjonerski i konkretny plan budowy lepszego świata, bardziej sprawiedliwego i bardziej życzliwego. Ważną rolę w tej wizji odgrywa ruch ekumeniczny.

Encyklika, co podkreślają komentatorzy³, jest ważnym głosem adresowanym do wszystkich, którzy uświadamiają sobie, jak przełomowy jest moment, którego właśnie doświadczamy, oraz jak istotne i dalekosiężne decyzje możemy teraz podejmować. Są to zarówno politycy, jak przywódcy religijni, czy zwykli, aktywni obywatele. Franciszek przedstawia możliwość nowego rozumienia globalizacji – jako receptę na przyszłość proponuje globalizację braterstwa⁴.

Ekumeniczny program papieża Franciszka

„Chodźcie razem, módlcie się razem, pracujcie razem” – to słowa, które streszczają program ekumeniczny papieża Franciszka⁵. Z tego spojrzenia w przyszłość, obecności obok i przede wszystkim wspólnej modlitwy wynika wartość i siła ekumenizmu. Modlitwa o jedność, która jest podstawą wszelkich działań ekumenicznych, w obecnej sytuacji wykracza poza kwestie religijne. Papież pokazuje, że pełne miłości spojrzenie na drugiego człowieka i otwartość na innego jest ratunkiem w czasach kryzysu. Przyjaźń społeczna i braterstwo mogą zaś być postrzegane jako konsekwencja głęboko ekumenicznej postawy.

¹ Leland Ryken, James C. Wilhoit, Tremper Longman III. 1998. *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*. Tłum. Zbigniew Kościuk. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, 561–562.

² Franciszek Kampka. 2008. *Homo viator w społeczeństwie sieci*. W *Problemy rozwoju turystyki edukacyjno-kulturowej w Polsce i na świecie*. Red. Zygmunt Przychodzeń, Irena Kotowicz-Borowy, 45–63. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.

³ Paul M. Zulehner. 2020. *Universelle Solidarität auf dem Weg in die Zukunft der Menschheit* (3.10.2020). <https://zulehner.wordpress.com/2020/10/03/universelle-solidaritat-auf-dem-weg-in-die-zukunft-der-menschheit/>; Gerard O’Connell. 2020. *In new encyclical, Pope Francis envisions “renewed hope” from universal love, open to “every man and woman”* (4.10.2020). <https://www.americamagazine.org/2020/10/03/fratelli-tutti-pope-francis-envisions-renewed-hope-universal-love-open-every-man-and-woman>.

⁴ KAI. 2020. *Bp Piotr Jarecki: Franciszek we „Fratelli tutti” apeluje o globalizację miłości chrześcijańskiej* (dokument) (4.11.2020). <https://kair.ekai.pl/depesza/591247/show>.

⁵ KAI. 2018. *Franciszek w Genewie: zatracajmy siebie, naśladować Chrystusa* (dokumentacja) (19.11.2020). <https://kair.ekai.pl/depesza/555481/show>.

Encykliki Franciszka same w sobie mogą być rozpatrywane jako przykład praktyki dialogu ekumenicznego. *Laudato si'* była odpowiedzią na ekologiczny apel patriarchy Bartłomieja, *Fratelli tutti* zaś rozwija myśli ze wspólnego dokumentu papieża Franciszka i imama Ahmada el-Tayyeba. Encykliki te pisane z perspektywy katolickiej zawierają argumentację, która może zostać przyjęta niezależnie od wyznawanej religii, a kreślona przez Franciszka wizja przyjaźni społecznej wydaje się ideą bliską wszystkim, którzy zastanawiają się nad przyszłością człowieka i jego prawami.

Wspólny dokument Franciszka i Ahmeda el-Tayyeba uznawany jest za kamień milowy w dialogu międzyreligijnym. Deklaracja ta może być traktowana jako punkt wyjścia – obaj przywódcy mają świadomość, że religia bywa wykorzystywana do usprawiedliwiania prześladowań i aktów agresji, ale jednocześnie obserwują rosnącą świadomość wierzących. Stwierdzają, że wielość wyznań i religii może być traktowana podobnie jak różnorodność kolorów skóry, języków, ras i płci, a wierzący mogą żyć razem i współpracować ze sobą na rzecz pokoju, sprawiedliwości i tolerancji⁶, rozumianej jako otwarcie i troska o rozwój drugiego człowieka⁷.

Skoro wszystkie religie dzielą przekonanie o wartości i godności człowieka, dialog ekumeniczny jest jedną ze ścieżek prowadzących do braterstwa i przyjaźni społecznej, nie ma on bowiem jedynie kurtuazyjnego czy dyplomatycznego charakteru⁸. Papież w bardzo prosty sposób definiuje dialog: „Zbliżyć się do siebie, wyrażać swoje zdanie, słuchać jeden drugiego, patrzeć na siebie, poznawać się wzajemnie, starać się zrozumieć siebie nawzajem, szukać punktów styczności”⁹. Franciszek jest tu bardzo bliski temu, co praktykował kard. Carlo Maria Martini, uważający dialog za jedną z najgłębszych cech chrześcijaństwa. Martini odróżniał międzyreligijny dialog ekspertów, oficjalny dialog przedstawicieli różnych religii od codziennego, wyrastającego z lektury Biblii, dialogu z drugim człowiekiem, niezależnie od tego, kim on jest. Dopiero połączenie obu tych form dialogu staje się rzeczywistym zaczynem zmiany. O ile w ekumenizmie na poziomie akademickim czy instytucjonalnym można czasem obserwować jakieś elementy rutyny czy dochodzenia do granic porozumienia, o tyle oparty na słuchaniu żywy

⁶ Austen Ivereigh. 2019. *Wounded Shepherd: Pope Francis and His Struggle to Convert the Catholic Church*. New York: Picador, 338–339.

⁷ Por. Jan Paweł II. 2008. Przemówienie wygłoszone w czasie nabożeństwa ekumenicznego w ewangelickim kościele Przenajświętszej Trójcy. Warszawa, 9 czerwca 1991. W Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. 9, 567–570. Kraków: Wydawnictwo M.; „Oredzie biskupów polskich o potrzebie dialogu i tolerancji w warunkach budowy demokracji” (01.12.2020). <https://wiesz.pl/2018/08/01/oredzie-biskupow-polskich-o-potrzebiedialogu-i-tolerancji-w-warunkachbudowydemokracji/>

⁸ Franciszek. 2020. Encyklika *Fratelli tutti* o braterstwie i przyjaźni społecznej (23.10.2020). http://www.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20201003_enciclica-fratelli-tutti.html (dalej: *Fratelli tutti*), nr 271.

⁹ *Fratelli tutti*, nr 198.

kontakt z drugim człowiekiem nie ma takich ograniczeń¹⁰. Martini bardzo wczesnie dostrzegał nowe wyzwania, jak chociażby zwiększającą się liczbę muzułmańskich imigrantów, i bardzo mocno zaangażowany był w różne formy współpracy międzyreligijnej, starając się reagować na zachodzące zmiany. W pismach i działaniach Franciszka wyraźna jest kontynuacja tej drogi.

Jeśli uznamy, że „znieczulenie sumienia”¹¹ jest jedną z przyczyn współczesnych kryzysów, przywódcy religijni i osoby głęboko wierzące mają do odegrania ogromną rolę w jego ponownym ożywieniu. Dlatego głos Kościołów może i powinien rozbrzmiewać w sferze publicznej, by przypominać o godności człowieka, należnych mu prawach, zdolności ludzi do rozwiązywania konfliktów i rozwijania przyjaźni. To służba na rzecz budowania pokoju i braterstwa, nie działanie polityczne, związane z interesami wybranych partii. Jednym z pierwszych takich przedsięwzięć może być dążenie do uznawania prawa do wolności religijnej, o zachowanie którego mogą i powinni starać się wszyscy przywódcy religijni i wyznawcy¹².

Wszystkie religie łączy głębokie umiłowanie Boga i człowieka i w żadnej z nich nie ma podstaw do wzajemnej wrogości i konfliktów, choć potraktowane wrywkowo i powierzchownie fragmenty nauczania zarówno w przeszłości, jak i obecnie są używane jako uzasadnienie agresji. Franciszek stwierdza stanowczo: „przemoc nie znajduje podstaw w fundamentalnych przekonaniach religijnych, lecz w ich wypaczeniach”¹³. Terroryzm i prześladowania religijne nie wynikają z przykazań wiary, ale z ich błędnego odczytania i manipulacyjnego wykorzystania dla celów politycznych, tymczasem fakt, że wszystkie religie łączy przekonanie o sakralnym sensie ludzkiego życia, jest fundamentem, na którym można budować harmonię¹⁴.

Dialog międzyreligijny prowadzi przede wszystkim do pogłębienia i lepszego poznania własnej tożsamości. Nie chodzi w nim o dążenie do maskowania różnic czy rezygnowanie z własnych wartości i przekonań¹⁵. Warunkiem dialogu jest „uznanie prawdy w innej religii i gościnne włączenie jej do własnej tradycji”¹⁶. Pokora, skromność, która jest świadomością własnych ograniczeń, łagodność,

¹⁰ Walter Kasper. 2020. Prefazione. W Carlo Maria Martini. *Fratelli e sorelle. Ebrei, cristiani, musulmani*. Firenze: Bompiani, XVI i nast.

¹¹ *Fratelli tutti*, nr 275.

¹² *Fratelli tutti*, nr 279.

¹³ *Fratelli tutti*, nr 282.

¹⁴ *Fratelli tutti*, nr 283.

¹⁵ Anita Houck. 2019. „Curiosity, responsibility, hospitality: Scenes of interreligious friendship”. *Missiology: An International Review* 47 (1): 45–50.

¹⁶ Catherine Cornille. 2013. Conditions for inter-religious dialogue. W *The Wiley-Blackwell Companion to Inter-Religious Dialogue*. Red. Catherine Cornille, 28. Chichester (UK): Wiley-Blackwell.

wytrwałość, cierpliwość, wyrozumiałość – to postawy, które służą jedności. Doświadczenie inności, które jest fundamentalne w dialogu ekumenicznym, koncentruje naszą uwagę nie tyle na samym temacie rozmowy, co na relacji między uczestnikami interakcji. Dlatego tak ważne jest, czy umiemy spojrzeć na drugiego człowieka z miłością. „Jeśli najpierw przepraszamy, stajemy się zdolni do wybaczenia; jeśli najpierw słuchamy, stajemy się jeszcze bardziej zdolni do mówienia”¹⁷. Postawa ekumeniczna to gotowość spotkania z innym, doświadczany obecnie kryzys uświadamia nam, jak bardzo potrzebujemy innych i jak silnie jesteśmy z nimi związani. W encyklice *Fratelli tutti* Franciszek pokazuje, do czego możemy dążyć, zaczyna jednak od przedstawienia obrazu rozchwianego i kruchego świata, jaki obnażyła pandemia Covid-19.

Kryzys – samotność – kruchość

Dominacja perspektywy ekonomicznej w życiu politycznym, pewne cechy współczesnej komunikacji, cyniczne tworzenie i umacnianie podziałów społecznych to główne zjawiska utrudniające dziś rozwój braterstwa, jakie wymienia Franciszek. Pandemia uświadomiła nam powierzchowność i słabość ekonomicznych powiązań globalnego świata i pokazała potrzebę nie tyle ulepszenia dotychczasowych systemów, co znalezienia nowych sposobów organizowania i funkcjonowania społeczeństw¹⁸. W globalnej wspólnotcie jest coraz więcej rynków, lecz nie bliskości, rynki potrzebują konkurencji i klientów, a nie wzajemnej troski i przyjaźni. Pandemia pokazała, że bycie zmuszonym do życia razem nie oznacza od razu braterstwa¹⁹.

Doświadczamy kryzysu i chaosu, możliwość dalszego rozwoju staje pod znakiem zapytania. Papińska encyklika jest stanowczym głosem: z tego niepokoju, poczucia niepewności i pokusy rezygnacji można wyjść. Jest alternatywa dla myślenia o człowieku jedynie w kontekście ekonomii, marketingu i konfliktu. Mamy czym zastąpić kulturę marnotrawstwa i braku poszanowania dla praw człowieka, możemy rozwiązać problem migrantów zderzających się z ksenofobią i słabości komunikacji cyfrowej²⁰ – przekonuje Franciszek.

Potrzebujemy jednak najpierw ponownie odkryć łączące nas więzi. Problem braku spójności społecznej to wątek debaty, który pojawia się od lat. „Toczące się

¹⁷ Papa Francesco, 2020. *Diversi e uniti. Com-unico quindi sono*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 5 (tłum. własne).

¹⁸ *Fratelli tutti*, nr 7.

¹⁹ *Fratelli tutti*, nr 31.

²⁰ Antonio Spadaro, “Fratelli tutti” – Un guide de lecture, (4.11.2020). <https://www.laciviltacattolica.fr/fratelli-tutti-un-guide-de-lecture/>

na temat podzielonych społeczeństw i braku spójności społecznej dyskusje połączone są z dość rozpaczliwym poszukiwaniem jakiegoś efektywnego społecznego spoiwa²¹. Poszukiwania tego społecznego spoiwa widoczne są w programach i hasłach partii i rządów, choć jednocześnie wykluczanie i stygmatyzowanie grup społecznych czy narodów to narzędzie wykorzystywane przez niektórych, by zdobyć i utrzymać władzę. „Dzisiaj w wielu krajach stosowany jest polityczny mechanizm jątrzenia, rozdrażniania i polaryzacji”²². Cyniczne manipulowanie definicjami dobra i zła, akceptowanie prześladowań i nawet wojen, gdy wydaje się one opłacalne – to sytuacja, w której niszczone jest projekt braterstwa, wzmacniają się podziały, a poczucie bezpieczeństwa okazuje się wciąż złudne²³. Papież opisuje cierpienie wszystkich odrzucanych, często z powodu „wirusa rasizmu”: cudzoziemców, migrantów, ale także „ukrytych uchodźców”, czyli ludzi, którzy są obok nas, ale doświadczają wykluczenia, izolacji i niemożności działania; są to osoby niepełnosprawne, starsze, biedne, niewykształcone, schorowane. Wszystko to sprawia, że „poczucie przynależności do tej samej wspólnoty ludzkiej słabnie, a marzenie o wspólnym budowaniu sprawiedliwości i pokoju wydaje się być utopią z innej epoki”²⁴.

Inną przyczyną utraty poczucia wspólnoty, jedną z barier w budowaniu przyjaźni społecznej, może być także powierzchowność komunikacji cyfrowej, która wydaje się dziś dominującą formą relacji: „Kontakty wirtualne, które zwalniają ze żmudnego pielęgnowania przyjaźni, ze stabilnej wzajemności, a także z dojrzewającej z czasem zgodności, mają pozory kontaktów towarzyskich (...) Połączenie cyfrowe nie wystarcza do budowania mostów, nie jest w stanie zjednoczyć ludzkości”²⁵. Mechanizm selekcji, tworzenie baniek internetowych może zamykać nas na innych, tworzyć „wirtualny krąg, który izoluje nas od świata, w którym żyjemy”²⁶. Tymczasem, jak przypomina papież, spotkanie z człowiekiem i otwartość na niego wymaga czasu i bliskości, poznanie i akceptacja innego jest długotrwałym procesem. Szybkie, skupione na ciągłym przepływie informacji i obrazów internetowe interakcje bywają powierzchowne i ogólnikowe. „Nie zwraca się natomiast dłuższej i przenikliwej uwagi na istotę życia, nie rozpoznaje się tego, co jest niezbędne do nadania sensu egzystencji. Tak więc wolność staje się iluzją, która jest nam sprzedawana i mylona ze swobodą nawigowania w sie-

²¹ Ray Pahl. 2008. Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa? W *Socjologia codzienności*. Red. Piotr Sztompka, Małgorzata Bogunia-Borowska, 161. Kraków: Wydawnictwo Znak.

²² *Fratelli tutti*, nr 15.

²³ *Fratelli tutti*, nr 25–26.

²⁴ *Fratelli tutti*, nr 30.

²⁵ *Fratelli tutti*, nr 43.

²⁶ *Fratelli tutti*, nr 47.

ci. Problem w tym, że drogą braterstwa, lokalną, jak również uniwersalną, mogą podążać tylko osoby wolne, gotowe na prawdziwe spotkanie²⁷. Pośpiech i iluzoryczność relacji to źródła lęków współczesnego człowieka i dojmującej potrzeby przyjaźni, o których piszą badacze społeczni. Zygmunt Bauman przekonuje: „W płynnym świecie ludzie marzą o trwałej skalistej wyspie, jakiej żadne fale nie zaleją. Wyciągnięta dłoń przyjaciela jest teraz ważniejsza niż kiedykolwiek w historii. Wszystko inne jest wszak nieprzewidywalne. Ludzie pragną towarzystwa i pewności jego posiadania o wiele bardziej niż kiedyś. (...) Związki nie są trwałe. Jeszcze 15 lat temu obliczano, że kryzys nadchodzi w małżeństwie średnio po siedmiu latach. Ostatnie badania w Anglii pokazują, że ten okres skrócił się do 18 miesięcy²⁸”.

Nasz świat wystawiany jest dziś na próbę – pisze papież²⁹. Kryzys, którego doświadczamy, stawia nas przed koniecznością wyboru, ale jednocześnie pozwala nam odkryć, co do tego kryzysu doprowadziło i wybrać nową wersję przyszłości. W czasie kryzysu, który tak głęboko wstrząsa dotychczasowymi przyzwyczajeniami, konieczne jest zweryfikowanie wcześniej sprawdzonych ról i sposobów działania. Skoro nie można wrócić do stanu sprzed kryzysu, odważmy się wymyślić i wcielić w życie rozwiązania, które będą lepsze – sugeruje Franciszek. Jednocześnie warto pamiętać, że pandemia to tylko jeden z wymiarów kryzysu; wojny, handel bronią, głód, uchodźcy, zmiany klimatyczne – to inne wyzwania, na które odpowiedzią może być przyjaźń społeczna i braterstwo. Nieprzypadkowo pisząc o swoich osobistych trzech „chwilach Covid”, Franciszek przedstawia przede wszystkim doświadczenie samotności³⁰.

Dramat człowieka opisywany przez Franciszka to dramat „samotności konsumenta zamkniętego w jego indywidualizmie i bierność widza³¹”. Papież pisze o potrzebie „wielkiego projektu”, zwraca uwagę, że polityka, w której nie ma prawdziwej debaty na temat przyszłości, a toczony są dyskusje podsycające kontrowersje, staje się jedynie manipulacyjnym działaniem marketingowym. Tymczasem wyjściem z sytuacji jest podjęcie budowy nowego, bardziej gościnnego świata, nawet jeśli „projekt o wielkich celach na rzecz rozwoju całej ludzkości brzmi dziś jak majaczenie. Dystanse między nami rosną, a ciężka i powolna wędrówka w kierunku zjednoczonego i bardziej sprawiedliwego świata doznaje nowego i drastycznego cofnięcia. Troska o świat, który nas otacza i nas wspiera,

²⁷ *Fratelli tutti*, nr 50.

²⁸ Marcin Fabjański. 2006. „Cenna jest dłoń przyjaciela. Rozmowa z Zygmuntem Baumanem”. *Przekrój*, 51/52: 51.

²⁹ Pope Francis [in conversation with Austen Ivereigh]. 2020. *Let Us Dream: The Path to a Better Future*. New York: Simon & Schuster, 1.

³⁰ Pope Francis. 2020. *Let Us Dream: The Path to a Better Future*, 5.

³¹ Spadaro. 2020. „Fratelli tutti” – Un guide de lecture.

oznacza zatroszczenie się o nas samych. Ale musimy stać się «nami», zamieszkującymi wspólny dom³².

Encyklika przepelniona jest nadzieją, a opis kryzysu uzupełniany spostrzeżeniem, że „w wielu częściach świata pojawiają się drogi pokoju, które prowadzą do zblizniania ran; potrzeba zatem twórców pokoju, gotowych, by zainicjować w śmiały i pomysłowy sposób procesy uzdrawiania i nowego spotkania³³. Pandemia jest wyzwaniem dla pojedynczych ludzi, dla państw i dla wspólnot międzynarodowych. Ta lekcja może pomóc nam odzyskać „wspólną pasję tworzenia wspólnoty przynależności i solidarności³⁴ lub doprowadzić do rozpadu globalnej iluzji, gdy „kratuj się kto może» (...) przełoży się na «wszyscy przeciwko wszystkim»³⁵.

Papież przewiduje, że w sytuacji globalnego kryzysu ekonomicznego, który może być skutkiem pandemii, potrzebny będzie międzynarodowy, instytucjonalny autorytet, dlatego warto przemyśleć konieczne zmiany np. w ONZ. Jednocześnie Franciszek zmienia perspektywę i, patrząc z poziomu jednostki i lokalnej społeczności, pisze o wadze organizacji obywatelskich, które nierzadko podejmują działania na rzecz dobra wspólnego, ubiegając instytucje państwowe czy międzynarodowe, które działają zbyt wolno lub w zbyt słabo skoordynowany sposób³⁶. Papież podsuwa zatem zarówno konkretne rozwiązania (jak chociażby w związku z uchodźcami³⁷), jak i nakreśla ogólny zarys działań, które należy podejmować. Istotne jest to, że patrząc w perspektywie globalnej, nie traci z oczu potrzeb, praw i interesów poszczególnych państw, a pisząc o ogólnoludzkim wezwaniu do braterstwa, jego wartość pokazuje przez pryzmat jednostki. „Podczas lektury encykliki *Fratelli tutti* miałem nieodparte wrażenie, że pisana jest ona z pozycji peryferii. Franciszek często mówi i pisze, że z peryferii więcej, a nawet lepiej widać i czuć niż z centrum. Ciekawe jest przeanalizowanie przypisów tej encykliki. W przeważającej części jest to przywoływanie przemówień Franciszka podczas wizyt duszpasterskich do krajów Trzeciego Świata oraz dokumentów autorstwa Konferencji Episkopatów tych krajów³⁸. Ten komentarz potwierdza autentyczność postawy Franciszka, jego podejście jest na wskroś praktyczne, nie ma charakteru teoretycznych, abstrakcyjnych rozważań i taka też jest przedstawiana przez niego koncepcja braterstwa i przyjaźni społecznej.

³² *Fratelli tutti*, nr 16–17.

³³ *Fratelli tutti*, nr 225.

³⁴ *Fratelli tutti*, nr 36.

³⁵ *Fratelli tutti*, nr 36.

³⁶ *Fratelli tutti*, nr 175.

³⁷ *Fratelli tutti*, nr 129–132.

³⁸ KAI. 2020. Bp Piotr Jarecki: Franciszek we „Fratelli tutti” apeluje o globalizację miłości chrześcijańskiej (dokument).

Warunki kultury spotkania

Braterstwo „pozwała rozpoznać, docenić i miłować każdą osobę niezależnie od bliskości fizycznej, niezależnie od miejsca na świecie, w którym się urodziła lub w którym mieszka”³⁹, to pokonywanie barier i odległości wiążących się z różnicą „pochodzenia, narodowości, koloru skóry czy religii”⁴⁰. Braterstwo, o którym pisze Franciszek, rozciąga się nie tylko między wszystkich ludzi, ale dotyczy także relacji między ludźmi a środowiskiem, dlatego encyklikę *Fratelli tutti* można czytać w kontekście *Laudato si*⁴¹. Braterstwo – wyznane we wspólnym dokumencie przez papieża Franciszka i imana el-Tayyeba – jest praktyczną odpowiedzią na apokaliptyczne pojmowanie kryzysów, z którymi dzisiaj się mierzymy.

Braterstwo wyrasta z przekonania o niepodważalnej wartości każdego człowieka⁴², a jego skutkiem jest chęć tworzenia społeczeństwa, w którym każdy może rozwijać się i dawać z siebie wszystko, co najlepsze⁴³. Potrzeba nawiązywania relacji jest podstawową potrzebą każdego człowieka, a „miłość do drugiego człowieka z powodu tego, kim jest, pobudza nas do poszukiwania tego, co najlepsze dla jego życia. Jedynie pielęgnując ten sposób nawiązywania relacji, umożliwimy przyjaźń społeczną, która nikogo nie wyklucza, oraz braterstwo otwarte na wszystkich”⁴⁴.

Jednym z wymiarów braterstwa może być gościnność, praktykowana nawet w najuboższych społecznościach. To szczególna odmiana hojności, którą można okazywać niezależnie od posiadanych zasobów materialnych, bo nawet najubożsi mogą hojnie obdarowywać przyjaźnią i ubogacać się nią nawzajem. Gościnność to szansa na spotkanie z innymi, ludźmi spoza własnego kręgu⁴⁵ i „wymianę darów”.

W całej encyklice przewija się myśl o potrzebie (lub wręcz naglącej konieczności) wychodzenia poza własny krąg, otwierania się na ludzi, którzy są inni, obcy, odmienni. „Nikt nie dojrzewa ani nie osiąga swej pełni izolując się. Ze względu na swoją dynamikę, miłość wymaga coraz większej otwartości, większej zdolności do akceptowania innych”⁴⁶. Warto przy tym pamiętać, że postawa braterstwa wymaga otwartości na tych, którzy są daleko od nas i bardzo od nas

³⁹ *Fratelli tutti*, nr 1.

⁴⁰ *Fratelli tutti*, nr 3.

⁴¹ Spadaro. 2020. „Fratelli tutti” – Un guide de lecture.

⁴² *Fratelli tutti*, nr 106.

⁴³ *Fratelli tutti*, nr 110.

⁴⁴ *Fratelli tutti*, nr 94.

⁴⁵ Przy czym papież zaznacza, iż nawet gościnność może przyjąć jednak formę strategicznego rozwiązania, gdy państwa otwierają szeroko swoje granice tylko dla wybranych, najbardziej wartościowych z ich punktu widzenia, imigrantów (*Fratelli tutti*, nr 138–139).

⁴⁶ *Fratelli tutti*, nr 95.

samych odmienni, jeśli chodzi o rasę, płeć, kulturę, religię, ale także otwartości na ludzi, którzy są obok, ale mają inne zainteresowania czy poglądy.

Ta postawa otwartości i dialogu jest czymś naturalnym dla człowieka i odpowiadającym jego godności⁴⁷. Papież przestrzega jednak przed dwoma błędnymi podejściami do braterstwa. Po pierwsze, chodzi o sytuację, gdy lubimy wszystkich ludzi... z wyjątkiem tych, którzy są tuż obok nas; „nie chodzi o fałszywy uniwersalizm kogoś, kto musi nieustannie podróżować, ponieważ nie może znieść i nie kocha własnego narodu. Kto z pogardą patrzy na swój naród, tworzy w swoim społeczeństwie kategorie pierwszej i drugiej klasy, kategorie osób z mniejszą lub większą godnością i prawami. W ten sposób zaprzecza, że jest w nim miejsce dla wszystkich”⁴⁸. Po drugie, chodzi o uniwersalizm, który ma na celu homogenizację, standaryzację, dominację. Zdaniem papieża ochrona różnic jest kryterium prawdziwego braterstwa, które nie dąży do ujednoczenia, ale połączenia różnorodności⁴⁹. Różnorodność i jej doświadczanie jest darem, różne formy integracji i budowania wspólnoty są szansą rozwoju, zapomnianie o różnicach, „kulturowa skleroza” jest szkodliwa⁵⁰. Pielęgnowanie własnej tożsamości i kultury jest niezbędne, bo tylko wtedy możemy się nimi dzielić. „Nie spotykam się z innym, jeśli nie posiadam podłoża, na którym twardo stoję i jestem zakorzeniony, ponieważ to na tym fundamencie mogę przyjąć dar drugiego i ofiarować mu coś autentycznego. Można przyjąć osobę odmienną i uznać jej oryginalny wkład tylko wtedy, gdy jestem solidnie zakorzeniony w moim narodzie i w jego kulturze”⁵¹. Otwartość jest cechą zdrowej i silnej kultury; w takiej sytuacji zetknięcie z innymi pozwala lepiej poznać samego siebie⁵².

Tym, co utrudnia doświadczenie braterstwa, jest podejście, które pozwala nam zauważać innych tylko wówczas, gdy kontakt z nimi jest w jakikolwiek sposób opłacalny, a zatem w miejsce „bliźniego” czy „przyjaciela” mamy jedynie „partnera” czy „wspólnika” w interesach⁵³.

Perspektywa przyjęta przez papieża jest bardzo rozległa, pokazuje on, jak na różnych płaszczyznach i w różnych wymiarach życia społecznego może być re-

⁴⁷ Jan Paweł II. 2006. Encyklika *Ut unum sint*. W Jan Paweł II. *Dzieła zebrane*. Kraków: Wydawnictwo M, nr 28: „Dialog leży na jedynej drodze do samospelnienia człowieka: zarówno poszczególnych osób, jak też każdej ludzkiej wspólnoty. Chociaż w pojęciu «dialog» na pierwszy plan zdaje się wysuwać moment poznawczy (*dia-logos*), każdy dialog ma również wymiar całościowy, egzystencjalny. Angażuje cały ludzki podmiot; dialog między wspólnotami angażuje w sposób szczególny podmiotowość każdej z nich”.

⁴⁸ *Fratelli tutti*, nr 99.

⁴⁹ Spadaro. 2020. “Fratelli tutti” – Un guide de lecture.

⁵⁰ *Fratelli tutti*, nr 134.

⁵¹ *Fratelli tutti*, nr 143.

⁵² *Fratelli tutti*, nr 146–147.

⁵³ *Fratelli tutti*, nr 102.

alizowana postawa braterstwa i jak głębokie konsekwencje może ona przynieść, nawet jeśli najpierw wymaga gruntownej zmiany w myśleniu i podejściu do kwestii ekologicznych czy gospodarczych⁵⁴. Postawy solidarności i otwartości muszą być kształtowane od najwcześniejszych lat, ważne jest uczenie o prawie do wolności i wzajemnego szacunku. Franciszek pokazuje konkretne przykłady realizowania takich postaw wspólnej odpowiedzialności, a dotyczą one kwestii, które zajmują dziś ważne miejsce w debacie publicznej: ochrony środowiska, sprawiedliwego podziału zasobów, idei „opcji preferencyjnej na rzecz ubogich”, przeciwdziałania łamaniu praw człowieka, problemu głodu. Najmniejsi, najsłabsi, najubożsi muszą budzić w nas czułość. Mają prawo poruszyć nasze serca; dziś bardziej niż kiedykolwiek potrzebne jest przywrócenie braterstwu centralnego miejsca w naszym technokratycznym i biurokratycznym społeczeństwie.

Papież jest głęboko przekonany, że traktowanie innych jak braci i tworzenie społeczeństwa opartego na przyjaźni jest możliwe, warunkiem jest jednak przede wszystkim uznanie, że nie jest to mrzonka, a następnie pełna determinacja w urzeczywistnianiu tej wizji. Realizować może ją każdy człowiek zaangażowany w życie społeczne, ale szczególna odpowiedzialność spoczywa na politykach, którzy współtworzą ramy instytucjonalne i których decyzje i wybory mogą mieć dużą wagę⁵⁵. „Widząc, że relacje między osobami, grupami i narodami niszczone są przez wszelkiego rodzaju fundamentalistyczną nietolerancję, starajmy się żyć i uczyć wartości szacunku, miłości zdolnej do akceptacji wszelkiej różnicy, priorytetu godności każdej istoty ludzkiej względem wszelkich jej idei, uczuć, działań, a nawet jej grzechów. Podczas gdy w dzisiejszym społeczeństwie mnożą się fanatyzmy, zamknięta logika oraz podziały społeczne i kulturowe, dobry polityk czyni pierwszy krok, aby można było usłyszeć różne głosy. To prawda, że różnice generują konflikt, ale jednolitość rodzi duszność i powoduje kulturowy knebel. Nie gódźmy się na życie zamknięte w jakimś fragmencie rzeczywistości”⁵⁶ – apeluje papież.

Dla Franciszka przyjaźń społeczna to postawa, która łączy uznanie praw człowieka z odpowiedzialnością za dobro wspólne i akceptację różnic z radykalnym braterstwem⁵⁷. Przyjaźń opierająca się na postawie daru i otwartej komunikacji jest czymś diametralnie odmiennym od politycznej czy ekonomicznej logiki, która wydaje się być dziś główną zasadą racjonalności w życiu społecznym⁵⁸. Nie można jednak utożsamiać polityki z ekonomią i nie można

⁵⁴ Por. *Fratelli tutti*, nr 122–127.

⁵⁵ *Fratelli tutti*, nr 180.

⁵⁶ *Fratelli tutti*, nr 191.

⁵⁷ Spadaro. 2020. „*Fratelli tutti*” – Un guide de lecture.

⁵⁸ Pahl. 2008. Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?, 160–180.

zrealizować celów politycznych, posługując się jedynie narzędziami ekonomicznymi. Potrzebne są głębokie zmiany, a nie prowizoryczne rozwiązania, szybkie reakcje na nowe wyzwania. Odkrycie nowych dróg możliwe jest dzięki wyjątkowej uważności, trosce i postawie czułości⁵⁹. Papież odwołuje się do swojego wystąpienia na konferencji TED, gdy mówił o potrzebie swoistej rewolucji czułości: „Czym jest czułość? To miłość, która jest tak blisko, że wkracza w świat realny. To ruch, który ma początek w sercu i dociera do oczu, do uszu i rąk. Czułość oznacza wykorzystanie oczu, by widzieć innych, i uszu, by ich usłyszeć. To słuchanie dzieci, biedaków, tych, którzy boją się przyszłości. To słuchanie cichego szlochu naszego wspólnego domu, naszej chorej i zanieczyszczonej planety. Czułość oznacza wykorzystanie naszych serc i rąk, żeby pocieszyć innych, i zaopiekować się ludźmi w potrzebie. Czułość to język małych dzieci, tych, którzy potrzebują innych. (...) To właśnie jest czułość: bycie na tym samym poziomie, co inni”⁶⁰.

Miłość do innych ludzi skłania zaś do podejmowania działań, które mogą jak najlepiej służyć rozwojowi. Papież przestrzega przed utożsamianiem miłości jedynie z sentymentalizmem, ponieważ znacznie silniej jest ona związana z prawdą i racjonalnym działaniem. „Miłością jest towarzyszenie osobie cierpiącej i jest także miłością czynienie wszystkiego, co w naszej mocy, nawet bez bezpośredniego kontaktu z tą osobą, aby zmienić warunki społeczne, które powodują jej cierpienie. Jeśli ktoś pomaga staruszkowi przepłynąć przez rzekę, a to jest wspaniała miłość, to polityk buduje mu most, i to również jest miłością. Jeśli ktoś pomaga komuś innemu, dając mu pożywienie, to polityk tworzy dla niego miejsce pracy i spełnia bardzo wzniosłą formę miłości, która nobilituje jego działania polityczne”⁶¹.

Wyrazem takiej wyrastającej z poczucia braterstwa miłości jest przyjaźń społeczna – jedno z kluczowych pojęć używanych przez Franciszka w encyklice. Przyjaźń, nawet jeśli przynosi korzyści obu stronom, jest jednak czymś z gruntu odmiennym od myślenia rynkowego czy egoistycznego, zaborczego indywidualizmu. Może być postrzegana jako nieco anarchistyczna, idąca niejako w poprzek ustabilizowanym regułom i instytucjom⁶², ponieważ jest całkowicie niezależna od prawa czy społecznej struktury. Przyjaźń to relacja dwóch osobowości, dwóch prawdziwych tożsamości, wyjątkowych i niepowta-

⁵⁹ *Fratelli tutti*, nr 194; por. Papa Francesco. 2020. *Le parole che salveranno il mondo*. Roma: Newton Compton, 7.

⁶⁰ Pope Francis. 2017. Why the only future worth building includes everyone (12.05.2020). https://www.ted.com/talks/his_holiness_pope_francis_why_the_only_future_worth_building_includes_everyone?language=en.

⁶¹ *Fratelli tutti*, nr 186.

⁶² Pahl. 2008. Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?, 169.

rzalnych: „Zachowanie przyjaciół wobec siebie jest właściwie interpretowane przez pryzmat wiedzy o wewnętrznej naturze innego (...). Prywatność przyjaźni jest nie tylko kulturowa, ale również formalna: żadna instancja prawna lub administracyjna regulacja nie dysponuje suwerenną władzą, która mogłaby wpływać na relacje przyjacielskie; jakkolwiek przyjaźń może spotykać się z wyrazami dezaprobaty lub podlegać osądom, przyjaciele dysponują prawem i możliwością ich ignorowania”⁶³.

Sposób, w jaki ludzie poznają nowych przyjaciół, zmienia się przez całe życie. W młodości przyjaźnimy się z ludźmi z tej samej szkoły, potem z pracy, a na emeryturze głównie z sąsiadami czy znajomymi z grup, do których wступujemy dobrowolnie. Obserwowane są znaczące różnice w otwartości na przyjaźń z ludźmi z innej rasy czy religii w zależności od płci i wieku⁶⁴. Prowadzone są liczne badania dotyczące znaczenia międzyetnicznych przyjaźni, analizy pokazują⁶⁵, że przyjaźnie między dziewczętami z różnych ras zmieniają ich podejście do mniejszości i wzmacniają rozwój kompetencji społecznych, w tym przywódczych. Kontakty międzyrasowe wpływają na rozwijanie tożsamości młodych ludzi⁶⁶, gdy w szkole jest wielu rówieśników z różnych grup etnicznych, a zatem rzeczywista większa różnorodność pomaga kształtować pełniejszą i bardziej otwartą osobowość. W encyklice wielokrotnie powraca myśl, że pokój, przyjaźń społeczna i kultura spotkania nie wymagają homogenizacji społeczeństwa. Dostrzeżenie różnych problemów i znalezienie sposobów ich rozwiązania wymaga uwzględnienia różnorodnych perspektyw, bo dopiero wówczas możliwe jest uchwycenie pełnego obrazu⁶⁷.

W niektórych pracach na temat przyjaźni pojawia się obawa, że ludzie zbyt zaangażowani w przyjaźń (lub miłość) mogą wycofywać się z życia społecznego⁶⁸. Z encykliki wyłania się inny obraz – to emocje, otwartość, zaufanie, szczerłość będące doświadczeniem przyjaciół przekładają się na życie społeczne, tworząc jego nowy kształt. Arystoteles pisał, że prawdziwej przyjaźni doświadczają (i są gotowi ją nawiązywać) ludzie, którzy przezwyciężyli lęk⁶⁹.

⁶³ Cyt. za: Pahl. 2008. Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?, 169.

⁶⁴ Reuben J. Thomas. 2019. „Sources of Friendship and Structurally Induced Homophily across the Life Course”. *Sociological Perspectives* 62 (6): 822–843.

⁶⁵ Lisa Hunter, Maurice J. Elias. 1999. „Interracial Friendships, Multicultural Sensitivity, and Social Competence: How Are They Related?”. *Journal of Applied Developmental Psychology* 20 (4): 551–573.

⁶⁶ Casey A. Knifsend, Jaana Juvonen. 2014. „Social Identity Complexity, Cross-Ethnic Friendships, and Intergroup Attitudes in Urban Middle Schools”. *Child Development* 85 (2): 709–721.

⁶⁷ *Fratelli tutti*, nr 228.

⁶⁸ Pahl. 2008. Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?, 171.

⁶⁹ Arystoteles. 2001. Retoryka. W Arystoteles. *Dzieła wszystkie*. Tłum. Henryk Podbielski, t. 6, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, ks. II, 1381.

Dlatego nie obawiają się zaufać. Przyjaźń ma zawsze jednocześnie prywatny i publiczny charakter⁷⁰. Rozwija się w intymnej relacji dwóch osób, ale przekłada się na ich relacje społeczne⁷¹. Badacze społeczni wymieniają pięć cech przyjaźni: jest ona dobrowolna, osobista, równa, wzajemna i afektywna⁷². Przyjaźń jest wyborem, nie koniecznością, kontaktem między osobami, nawet gdy – jak w dialogu ekumenicznym – przybiera formę instytucjonalną. Papież uważa bezinteresowność za gwarancję przyszłości⁷³, a jest ona charakterystyczna dla przyjaźni.

Przyjaciele dobrze nas znają i mogą nas wspierać w różnych sytuacjach. Gdy „ani praca, ani relacje rodzinne nie są w stanie zapewnić trwałego poczucia bezpieczeństwa, istotne źródło szczęścia oraz afirmacji indywidualnej tożsamości stanowić mogą pewne formy przyjaźni”⁷⁴. Przyjaciele dzielą z nami określone sektory życia. Nie musimy mieć przyjaciół, którzy są współobecni w każdej chwili czy sferze naszej codzienności. Dlatego refleksja nad relacją przyjaźni jest ważna także w kontekście rozważań o polityce: „Możliwe, że postęp w demokracji zależał będzie od nowego pokolenia, które w coraz większym stopniu zacznie inwestować w kształtujące tożsamość, społeczne, a przy tym osobiście wyzwalające przyjaźnie. Owe przyjacielskie jednostki, które dążą usilnie do pełnej autoekspresji w przyjaźni, są, w pewnym sensie, zdeinstytucjonalizowane. Nie widzą w sobie – głównie i tylko – gospodyń domowych, członków związków zawodowych lub menedżerów. Są nade wszystko kobietami i mężczyznami, którzy czerpią przyjemność ze słuchania muzyki, wyjazdów poza miasto czy kontemplowania sztuki, są ludźmi, którzy pracują, żeby żyć, nie zaś istotami, które żyją, żeby pracować. (...) Razem z przyjaciółmi – i dzięki nim – odkrywamy to, kim jesteśmy. W przyjaźni chodzi o nadzieję: wśród przyjaciół rozmawiamy o naszej przyszłości, o naszych dążeniach i celach, a także o kwestiach transcendujących życie doczesne. W silnej przyjaźni pojawia się idealizm, ponieważ wykracza ona poza niezmienności ustalonych ról, statusów i zwyczajów”⁷⁵. Dlatego przyjaźń może stać się podstawą do budowy bardziej pokojowego świata. „Każdy człowiek może być skutecznym zacznem poprzez własny styl życia na co dzień. Wielkich przemian nie dokonuje się przy biurkach ani w urzędach (...) Istnieje «architektura» pokoju,

⁷⁰ Rebecca G. Adams. 2007. Friendship: structure and context. W *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Red. George Ritzer, t. 4, 1795–1801. Malden: Blackwell Publishing.

⁷¹ Zob. Pahl. 2008. Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?, 173.

⁷² William K. Rawlins. 2007. Friendship: interpersonal aspects. W *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Red. George Ritzer, t. 4, 1788–1791. Malden: Blackwell Publishing.

⁷³ *Fratelli tutti*, nr 141.

⁷⁴ Pahl. 2008. Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?, 175.

⁷⁵ Pahl. 2008. Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?, 176.

w której tworzeniu biorą udział różne instytucje społeczeństwa, każda z nich według swoich kompetencji, ale istnieje również «rzemiosło» pokoju, które angażuje nas wszystkich⁷⁶.

Odważny dialog

W papieskiej wizji przyjaźni społecznej bardzo duże znaczenie ma przemiana polityki, która wymaga nowego spojrzenia na komunikację. Papież zwraca uwagę, że język typowy dla kampanii wyborczych stał się dziś normą w mediach, co bardzo utrudnia prowadzenie debaty, gdy każda ze stron za wszelką cenę broni swojego stanowiska i wciąż powtarza swoje twierdzenia, bez próby wysłuchania drugiej strony. W takich warunkach komunikacja staje się jedynie narzędziem obrony własnych interesów i uniemożliwia pracę na rzecz dobra wspólnego. „Bohaterami przyszłości” nazywa Franciszek ludzi, którzy logikę walki o jak największą władzę zastąpią szacunkiem dla prawdy⁷⁷. W prawdziwej debacie istotne jest to, że człowiek nie tylko szanuje i akceptuje odmienność poglądów drugiej strony, ale jednocześnie rozwija, uzasadnia i rozumie swoje własne. Spójność przekonań i działań, wierność wartościom i jednoczesna otwartość na dialog z innymi to sytuacje, które – niezależnie od tego, jakie są to przekonania – będą korzystne dla społeczeństwa. Debata może być stałym impulsem rozwoju; konieczność dyskusji, uzasadniania swoich racji mobilizuje i uświadamia, jak bardzo jesteśmy wzajemnie zależni od siebie. „Dyskusja publiczna, jeśli naprawdę daje przestrzeń wszystkim i nie manipuluje ani nie ukrywa informacji, jest stałym bodźcem, który pozwala lepiej dotrzeć do prawdy, a przynajmniej lepiej ją wyrazić. Uniemożliwia różnym sektorom zajmowanie wygodnego i samowystarczalnego stanowiska co do swojego sposobu widzenia rzeczy i swoich ograniczonych interesów⁷⁸”.

Jednym z narzędzi pozwalających na taką debatę są media, na czele z Internetem, pod warunkiem, że pilnujemy, jak są one wykorzystywane. Gdy na szali znajdują się prawa człowieka, odwołanie do wartości, norm moralnych jest niezbędne. „To, co dzisiaj dzieje się z nami, co wciąga nas w przewrotną i pustą logikę, to sprowadzenie etyki i polityki do fizyki. Nie ma czegoś takiego jak dobro i zło samo w sobie, tylko rachunek zysków i strat. Oddalenie argumentacji moralnej skutkuje tym, że prawo nie może odnosić się do podstawowego rozumienia sprawiedliwości, ale staje się odzwierciedleniem dominujących idei⁷⁹”.

⁷⁶ *Fratelli tutti*, nr 231.

⁷⁷ *Fratelli tutti*, nr 201.

⁷⁸ *Fratelli tutti*, nr 203.

⁷⁹ *Fratelli tutti*, nr 210.

Ze względu na nieprzystawalność języków, jakimi się posługujemy, dialog z innymi „wymaga poważnego wysiłku, cierplivej tolerancji, woli zrozumienia i porozumienia jego uczestników. Świadomość tego, że rozmawiając z Innym, obcuje z kimś, kto w tym samym momencie widzi świat odmiennie niż ja i inaczej go rozumie, jest ważna w tworzeniu atmosfery pozytywnego dialogu”⁸⁰.

Podstawą każdej formy komunikacji i relacji międzyludzkich jest chęć słuchania drugiego; to usposobienie serca, spojrzenie na drugiego z miłością jest fundamentem dialogu, co najlepiej obserwować można w ruchu ekumenicznym⁸¹. Franciszek zastanawia się nad relacją między komunikacją a komunią, traktując słowa jak mosty, które pomagają nam zbliżyć się do siebie i wspólnie wzrastać. Komunikację, braterstwo, przyjaźń, gościnność łączy idea daru. Głęboko przeżywane prawdziwe spotkanie z drugim człowiekiem, gotowość jego przyjęcia i cierpliwego wysłuchania w wymiarze praktycznym może prowadzić do współpracy, zmiany społecznej, dążenia do wspólnego celu, w wymiarze duchowym zaś do nawrócenia⁸².

Papież wychodzi z założenia, że przeświadczenie o ludzkiej godności jest wspólne wszystkim, niezależnie od poglądów czy wyznawanej religii. Píše też o kulturze spotkania, definiując ją jako „nawyk uznawania prawa drugiej osoby do bycia sobą i do bycia odmienną”⁸³. Opisuje też „cud człowieka uprzejmego”, który podejmuje wysiłek bycia uważnym i dobrym dla drugiego. „Ten trud, przeżywany na co dzień, jest w stanie stworzyć takie zdrowe współistnienie, które przewycięży nieporozumienia i zapobiegnie konfliktom. Pełnienie uprzejmości nie jest drobnym szczegółem ani postawą powierzchowną czy burżuazyjną. Ponieważ oznacza to poważanie i szacunek, kiedy staje się kulturą w społeczeństwie, głęboko przekształca styl życia, relacje społeczne oraz sposób dyskusowania i konfrontowania idei. Ułatwia poszukiwanie zgody i otwiera drogi tam, gdzie oburzenie niszczy wszystkie mosty”⁸⁴.

Myśl papieska bliska jest tu ideom obecnym w pracach Hannah Arendt, dla której przyjaźń – relacja równych partnerów w tej samej wspólnotocie – była podstawą polityki, podobnie jak szacunek dla różnic i nieustanne prowadzenie dialogu. „Dla Greków istota przyjaźni zawarta była w dyskursie. Utrzymywali oni, że nieprzerwana wymiana zdań, niekończący się dialog jednoczy ludzi w *polis*. W dyskursie manifestowała się polityczna waga przyjaźni oraz swoiste

⁸⁰ Ryszard Kapuściński. 2006. *Ten Inny*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 35.

⁸¹ Papa Francesco. 2020. *Diversi e uniti. Com-unico quindi sono*, 194.

⁸² Papa Francesco. 2020. *Diversi e uniti. Com-unico quindi sono*, 192.

⁸³ *Fratelli tutti*, nr 218.

⁸⁴ *Fratelli tutti*, nr 224.

dlań człowieczeństwo. (...) Humanizujemy to, co dzieje się w świecie i w nas samych tylko dzięki temu, że o tym rozprawiamy, w trakcie zaś rozmowy uczymy się być ludźmi⁸⁵. Być może to wizja, która mogłaby być inspiracją dla polityki w XXI w.⁸⁶

Zakończenie

Rozpoczynając encyklikę, papież przywołał podróż św. Franciszka do sułtana Egiptu, pokazując, że wierność własnej tożsamości jest możliwa i cenna zwłaszcza w kontaktach z innymi kulturami czy religiami⁸⁷. Podczas międzyreligijnego spotkania w Abu Zabi w 2019 r. Franciszek mówił, że dialog wymaga odwagi nie tylko związanej z wiernością własnej tożsamości, ale także „odwagi inności, która pociąga za sobą pełne uznanie drugiego i jego wolności (...) Odwaga inności jest duszą dialogu, opartego na szczerości intencji”⁸⁸.

Odwagi zatem wymaga także postawa braterstwa i przyjaźni społecznej, do której nawołuje encyklika. Egoizm nie sprawdza się jako metoda urządzania świata – zdaje się mówić Franciszek. Potrzebujemy siebie nawzajem, jesteśmy za siebie nawzajem odpowiedzialni. A współczucie i praca na rzecz wspólnego dobra to wymagający cel, ale tylko taki pozwoli nam stworzyć świat, w którym będziemy mogli przetrwać⁸⁹.

Wróćmy do przywoływanego na początku obrazu namiotu. W Apokalipsie św. Jana (7,15) mowa o dniu, w którym Bóg da odpoczynek i bezpieczeństwo wszystkim doświadczającym ucisku, rozciągając nad nimi swój namiot. Wcześniej Bóg opisywany jest jako wędrowiec rozbijający swój namiot w ślad za swoim ludem (2 Sm 7,6-7), a człowiek wierzący jest tym, który pozwala Bogu rozbić namiot w swoim własnym sercu (Iz 57,15)⁹⁰. Interpretacje i propozycje przedstawione przez papieża Franciszka mogą być traktowane jako zaproszenie i wskazanie drogi do tego namiotu.

⁸⁵ Cyt. za: Pahl. 2008. Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?, 176.

⁸⁶ Shin Chiba. 1995. „Hannah Arendt on Love and the Political: Love, Friendship, and Citizenship”. *The Review of Politics* 57 (3): 535.

⁸⁷ *Fratelli tutti*, nr 3.

⁸⁸ KAI. 2019. Franciszek w Emiratach: zadaniem religii jest budowanie braterstwa i pokoju (dokumentacja) (10.11.2020). <https://kair.ekai.pl/depesza/565021/show>.

⁸⁹ Pope Francis. 2020. *Let Us Dream: The Path to a Better Future*, 7.

⁹⁰ Ryken, Wilhoit, Longman III. 1998. *Słownik symboliki biblijnej*, 561–562.

References

- Adams Rebecca G. 2007. Friendship: structure and context, W *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Red. George Ritzer, t. 4, 1795–1801. Malden: Blackwell Publishing.
- Arystoteles. 2001. Retoryka. W Arystoteles. *Dzieła wszystkie*. Tłum. Henryk Podbielski, t. 6, 302–477. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chiba Shin. 1995. „Hannah Arendt on Love and the Political: Love, Friendship, and Citizenship”. *The Review of Politics* 57 (3): 505–536.
- Cornille Catherine. 2013. Conditions for inter-religious dialogue. W *The Wiley-Blackwell Companion to Inter-Religious Dialogue*. Red. Catherine Cornille, 20–33. Chichester UK: Wiley-Blackwell.
- Fabjański Marcin. 2006. „Cenna jest dłoń przyjaciela. Rozmowa z Zygmuntem Baumanem”. *Przekrój*, 51/52: 50-52.
- Franciszek. 2020. Encyklika *Fratelli tutti* o braterstwie i przyjaźni społecznej. http://www.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20201003_enciclica-fratelli-tutti.html (dalej: *Fratelli tutti*).
- Houck Anita. 2019. „Curiosity, responsibility, hospitality: Scenes of interreligious friendship”. *Missiology: An International Review* 47 (1): 45–50.
- Hunter Lisa, Maurice J. Elias. 1999. „Interracial Friendships, Multicultural Sensitivity, and Social Competence: How Are They Related?”. *Journal of Applied Developmental Psychology* 20 (4): 551–573.
- Ivereigh Austen. 2019. *Wounded Shepherd: Pope Francis and His Struggle to Convert the Catholic Church*. Picador: New York.
- Jan Paweł II. 2008. Przemówienie wygłoszone w czasie nabożeństwa ekumenicznego w ewangelickim kościele Przenajświętszej Trójcy. Warszawa, 9 czerwca 1991. W Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 9, 567–570. Kraków: Wydawnictwo M
- Jan Paweł II. 2006. Encyklika *Ut unum sint*. W Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 1, 619–666. Kraków: Wydawnictwo M.
- KAI. 2018. Franciszek w Genewie: zatracajmy siebie, naśladując Chrystusa (dokumentacja) (19.11.2020). <https://kair.ekai.pl/depesza/555481/show>.
- KAI. 2020. Bp Piotr Jarecki: Franciszek we „Fratelli tutti” apeluje o globalizację miłości chrześcijańskiej (dokument) (01.12.2020). <https://kair.ekai.pl/depesza/591247/show>.
- KAI. 2019. Franciszek w Emiratach: zadaniem religii jest budowanie braterstwa i pokoju (dokumentacja), (10.11.2020). <https://kair.ekai.pl/depesza/565021/show>.
- Kampka Franciszek. 2008. *Homo viator* w społeczeństwie sieci. W *Problemy rozwoju turystyki edukacyjno-kulturowej w Polsce i na świecie*. Red. Zygmunt Przychodzeń, Irena Kotowicz-Borowy Irena, 45–63. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Kapuściński Ryszard. 2006. *Ten Inny*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Kasper Walter. 2020. Prefazione. W Carlo Maria Martini. *Fratelli e sorelle. Ebrei, cristiani, musulmani*, XIII–XXIII. Firenze: Bompiani.

- Knifsend Casey A., Jaana Juvonen. 2014. „Social Identity Complexity, Cross-Ethnic Friendships, and Intergroup Attitudes in Urban Middle Schools”. *Child Development* 85 (2): 709–721.
- O’Connell Gerard. 2020. In new encyclical, Pope Francis envisions „renewed hope” from universal love, open to “every man and woman” (4.10.2020). <https://www.americamagazine.org/2020/10/03/fratelli-tutti-pope-francis-envisions-renewed-hope-universal-love-open-every-man-and-woman>.
- „Orędzie biskupów polskich o potrzebie dialogu i tolerancji w warunkach budowy demokracji”. 1995. (01.12.2020). <https://wiesz.pl/2018/08/01/oredzie-biskupow-polskich-o-potrzebie-dialogu-i-tolerancji-w-warunkach-budowy-demokracji/>
- Pahl Ray. 2008. Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?. W *Socjologia codzienności*. Red. Piotr Sztompka, Małgorzata Bogunia-Borowska, 160–180. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Papa Francesco. 2020. *Diversi e uniti. Com-unico quindi sono*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Papa Francesco. 2020. *Le parole che salveranno il mondo*. Roma: Newton Compton.
- Pope Francis [in conversation with Austen Ivereigh]. 2020. *Let Us Dream: The Path to a Better Future*. New York: Simon & Schuster.
- Pope Francis. 2017. Why the only future worth building includes everyone (12.05.2020). https://www.ted.com/talks/his_holiness_pope_francis_why_the_only_future_worth_building_includes_everyone?language=en.
- Rawlins William K. 2007. Friendship: interpersonal aspects. W *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Red. George Ritzer, t. 4, 1788–1791. Malden: Blackwell Publishing.
- Ryken Leland, James C. Wilhoit, Tremper Longman III. 1998. *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*. Tłum. Zbigniew Kościuk. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Spadaro Antonio. 2020. „Fratelli tutti” – Un guide de lecture. (04.11.2020). <https://www.laciviltacattolica.fr/fratelli-tutti-un-guide-de-lecture/>.
- Thomas Reuben J. 2019. „Sources of Friendship and Structurally Induced Homophily across the Life Course”. *Sociological Perspectives* 62 (6): 822–843.
- Zulehner Paul M. 2020. Universelle Solidarität auf dem Weg in die Zukunft der Menschheit (3.10.2020). <https://zulehner.wordpress.com/2020/10/03/universelle-solidaritat-auf-dem-weg-in-die-zukunft-der-menschheit/>.